

S.D.Ü.
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE
KATKILARI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CONTRIBUTION OF TURKISH
WORLD TO ISLAM**

31 Mayıs-1 Haziran 2007/31 May- 1 June 2007

BİLDİRİLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	172590
Tas. No:	956.02 ULU-T

ISPARTA 2007

S.D.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 20
BİLİMSEL TOPLANTILAR SERİSİ: 8

YAYIN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Dr. Nejdet DURAK

KAPAK

Nejdet DURAK

ISBN

978-9944-452-13-7

Birinci Baskı

Eylül 2007 İSPARTA

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İSPARTA

Tel: =(246) 211 3881 Faks: 0 (246) 237 10 58

BASKI

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sokak No: 15/B İSPARTA

Tel: 0 (246) 233 03 74&75 Faks: 0 (246) 233 03 76

e-mail: fakultekitavevi@yahoo.com.tr

ÂLEMİN BİLİMSEL TASAVVURUNDA BİRÜNİ'NİN ROLÜ VE YERİ

Arzimatov Cumadil SABİTALİYEViÇ*

Felsefe tarihinde yadsımanın yadsınması kanunu diyalektiğin kanunu olarak gelişmenin yönünü belirler. Yadsımanın yadsınması kanunu olgusunda şekilsel ya da yapısal vasıftaki durumlara rastlanır. İçsel şekilde, yapısında dönüşüm gerçekleşir. Başka bir deyişle tez, antitez ve sentez planı gerçekleşir.

Eğer yukarıdaki konuyu dönüşüm sisteminin triad formasına uygulayacak olursak, şu sonuca ulaşırız:

Tez – ön teori olarak Batlamyus'un yer merkezli sistemidir; Antitez–teze karşı gelen ikinci bir teori olarak Biruni'nin Batlamyus'un bu görüşüne karşı gelmesidir. Bu durumda birinci teori ile ikinci teori arasındaki zıtlık çözümlenemez. Bu nedenle üçüncü bir teorinin oluşumu zorunludur. Sentez–Kopernik'in güneş merkezli sistemi ortaya çıkmaktadır.

Teori-1: Eğer Batlamyus'un yer merkezli sistemi

Teori-2: Biruni'nin öğretisi

Teori-3: Kopernik'in güneş merkezli sistemi

Gelişme dialektik'in esas alanıdır. Diyalektiğin kendisi ise alemin, toplumun ve düşüncenin gelişmesini ifade eden bilim dalıdır. Gelişmeyle ilgili olan her olgu Diyalektiğin kriterleri konumunda hizmet görmektedir. Gelişme kurallarını ve gelişme sürecini bilgi yönlendirir. Bilgi aynı zamanda objektiv kurallara ve toplum sivilizasyonunun ihtiyaçlarına uygun değişiklikler yapma konumundadır. Gelişme- sistemin yönlendiği tekrarsız niteliksel değişimdir. Gelişme objektiv süreçtir ve başka bir ifade ile maddi ve manevi sürecin gerçek yönüdür.

Felsefe tarihinde yadsımanın yadsınması kanununu diyalektiğin kanunu olarak gelişmenin yönünü belirlemektedir. Bu diyalektiğin kanunu şu şekilde açıklamak mümkündür: Gelişme sürecinde her basamak iki yadsımanın sonucu ve önceki basamakların sentezidir. Sonra gelen basamaklar olgunun üst seviyeye çıkmasına sebep olur.

Yadsımanın yadsınması kanununu iyi bir şekilde kavramak için yadsıma kavramını anlaşılması önemli bir husustur. Yadsımayı anlaşılır kılan kavram zıtlıktır. Çünkü zıtlığın olgunlaşması yadsımayı meydana getirir.

Ancak içsel zıtlıkların varlığı yadsıma sürecinin meydana geldiği anlamına taşımamaktadır. Eğer içsel zıtlık gelişmekte olan sistemin bütün sürecine denk gelirken, yadsıma ise sistemin gelişmesinin son noktasında oluşmaktadır. Başka bir ifade ile yadsıma, içsel zıtlıkların eşasında olayların başka nitelikler kazanması sonucunu anlamaktayız.

“Yatsıma” kategorisi aşağıdaki zamanları içerir:

1. Gelişmekte olan sistemi yok etme ve parçalama
2. Yadsınmakta olan sistemin bazı elementlerini koruma
3. Korunmuş olan içeriği değiştirme ve onun eşasında yeni niteliğin oluşumu

Yadsımanın her türü diyalektiktir. Diyalektik olmayan yatsıma olmaz. Objektif yatsıma sürecinin sübjektif tarafından algılanması diyalektiktir ya da metafiziktir. Yadsımanın metafizik anlamı şu şekildedir:

1. Varlık çevresinden yadsımayı çıkartmak
2. Yadsımanın her türlü şeklini dikkate almamak ya da, düz şekilde yok saymak, parçalamkla aynı görmek

* Prof. Dr., Oş Devlet Üniversitesi Kırgızistan

3. Gelişim sürecinde dönüşümü mutlaklaştırmak

Bu kanunu araştırmada triad (üçlü=tez-antitez-sentez) problemi önemlidir. Felsefe tarihinde triad problemi üzerine çok önem verilmiştir. Bu triad konusuna özellikle Hegel çok ilgilenmiştir. Hegel'e göre düşüncenin gelişmesi yatsıma ve yadsımanın yadsınması sonucunda oluşur. Bu mutlak fikir doğal bir süreçtir. Materyalizmin diyalektik anlayışına göre triad'ı alemde cereyan eden gerçek olgu olarak kabul ederler. F. Engels âlemdeki gelişimde Hegel sisteminin, yani yadsımanın yadsınmasının çok rastlandığını söylemiştir.

Bizim literatürde triad'ı yadsımanın yadsınması ile olan bağlantısı hakkında çeşitli fikirler vardır.

1. Triad yadsımanın yadsınması kanununu gelişiminin şekli
2. Triad yadsımanın bir şekli
3. Yadsımanın yadsınması kanunu triad'da müracaat etmeden de tanımlanabilir

Triad olgusunun nicelik yönden ele alıp, yadsımanın yadsınması içeriğini tanımlamada üç sayısı dışarıdan katılmış gibi görünür. Triad'ı araştırmada gelişmenin üç kademesinin bağımsız olarak araştırmak genellikle gerçek süreci kaba bir şekilde planlaştırmaya götürür.

Triad diyalektiğin dış görünümü olarak zıtlıkların gelişiminin şekli gibi algılamak doğru olarak kabul edilir. Çünkü Hegel'in diyalektiğinde "zıtlık ilk yatsımadır, zıtlığın çözümlenişi ikinci bir yatsımadır." Burada üç anlam oluşmaktadır. Eşitlik (zıt tarafların birliği); Zıtlık; Zıtlıkların çözümlenişi (yadsımanın yadsınması). Yadsımanın yadsınması sürecinde şekilsel ya da yapısal anlamdaki olgulara rastlanır. İçsel şeklinde yapısal dönüşüm oluşur. İlk etabı 1 sayısı ile işaretleyecek olursak, sonraki etabı da 2 sayısı ile işaretleyeceksek, sonuncunu da 3 sayısı ile işaretleyelim. 2. etapta 1. etap sistemin önceki etabı olduğu için bozulur, parçalanır ve yok edilir, sonra yeni olanağa sahip yapı oluşur. 3. etap 2. etabı yatsır ve ilk etabı tekrarı gibi görünür, ama tam olarak tekrarlamaz.

Âlemi tasavvur etmek, âlemlerle ilgili bütün fikirlerin, örf adetlerin, bilim ve değerlerin sistemidir ve bu âlemdeki insanın rolünü ele alır. Âlemi tasavvur etmek, tek yönlü değildir. Çok anlam içeren bir anlayıştır. Düşüncenin oluşumu tarihsel süreçte mitolojik düşünce, dini düşünce, felsefi düşünce olarak sınıflandırılmıştır. Bu düşünce şekillerinden farklı olarak âlemi bilimsel tasavvur etme farklı manaya sahiptir. Dünyada olan ilmi bakış açısının şekillenmesinde ve gelişmesinde orta asırda Doğu şehirlerinde rasathaneler ve kütüphaneler kurulmuştur. İç ve dış ticaret, bilimin yayılmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Bilimsel merkezlere her ülkeden entelektüeller, çevirmenler, yazarlar toplatılmış, başka bir ifade ile "Bilgelik evi" denilen akademi kurulmuştur. Her ülkenin entelektüellerinin ilmi eserleri Halifeliğin sınırları içerisinde toplanılmış ve Arap diline çevrilmiştir.

IX asırda Batlamyus'un "Astronominin büyük matematik sistemi" adlı kitabı "Al-Magiste" adında çevrilmiştir, sonra Avrupa'ya "Almagest" adında yayılmıştır. "Almagest" in çevirisi ve anlamı uzay cisimlerinin durumunun hesaplanmasına ve tablolarının çıkarılmasına büyük katkı sağlamıştır. Öylece Evkliddin, Aristotel, Archimeddin ve başkalarının eserlerinin Arap diline çevrilmesi cebir, astronomi ve fiziğin gelişmesine sebep olmuştur.

Batlamyus, daha önce Babil ve Yunan astronomları ve astrologları tarafından derlenmiş bilgi birikiminden yararlanarak astrolojiyi de sistematize etmiştir. Dört bölümden oluştuğu için *Tetrabiblos* (Dört Kitap) olarak adlandırdığı yapıtında, gezegenlerin nitelik ve etkileri, burçların özellikleri, uğurlu ve uğursuz günlerin belirlenmesi gibi astroloji kapsamındaki konular hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ortaçağ ve Yeniçağ astrolojisi bu kitabın sunmuş olduğu birikime dayanacaktır. Astroloji bir bilim değildir, ama astronomi ile birlikte doğmuş ve yaklaşık olarak 18. yüzyıla kadar bu bilimin gelişimini, kısmen olumlu kısmen de olumsuz yönde etkilemiştir; bu nedenle astronomi tarihi araştırmalarında astrolojiye ilişkin gelişmelerden de bahsetmek gerekir.

Orta asırlarda Doğunun manevi medeniyetin gelişmesinde onun görünen temsilcisi Abu Reyhan Beruninin (973-1048) ayrıca yeri vardır. Biruni kendinin tabii ilimlere olan katkısı ve dünyaya olan felsefi bakış açısı ile bilinir. Beruni ilimlerin hangi tarafta ilgilendiğini, belli bir yenilik ve keşifler yapmıştır.

O, sadece Türk ve İslam dünyasının değil, dünyanın en büyük bilim adamlarından biri sayılmaktadır. Yaşadığı çağa damgasını vurup "Biruni Asrı" denmesine sebep olan zekâ harikası bilgin Harezmi'nin merkezi

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Kâs'ta doğdu. Esas adı Ebû Reyhan b. Muhammed'dir. Küçük yaşta babasını kaybetti. Annesi onu zor şartlarda, büyüttü. Daha çocuk yaşta araştırmacı bir ruha sahipti. Tahsil çağına girdiğinde Harezmsahlara himayesine alındı ve saray terbiyesiyle yetişmesine özen gösterildi.

Biruni'nin dünyaya olan bakış tarzı, kendi devrindeki geçerli ilmi bakış açılarına, düşüncelere, dünya hakkındaki tahminlerle bağdaşmamıştır. Bu sebeple, orta asırlarda onun adı meşhur olan zamandaşları gibi tanınmamıştır. Onun ilmi çalışmalarının anlamını bazen birkaç asır sonra anlamaya başlamışlardır. Biruni'nin ismi, bilimin gelişmesinde Kopernik, Kepler, Lomonosov gibi büyük temsilcileriyle aynı sıraya konulması daha doğru olacaktır.

Biruni kendisini, her şeyden önce astronom olarak kabul etmiştir. Bilimin bu alanındaki fikirleri ve tespitleri birkaç asır sonra bile doğru olarak bilinmektedir. Biruni ilk dünyanın oluşması hakkındaki Batlamyus'un yer merkezli sistemini savunmuştur. O devirde Batlamyus'un yer merkezli sistemi, Müslüman dini tarafından dünya hakkındaki dini düşüncelerini sağlamlaştırıcı asıl kural gibi tanınmıştır. "Kanon Masudanın" IX bölümünde Biruni şöyle diyor: "Dünya uzayın ortasına yerleşmiştir." Şeklindeki açıklamasıyla Biruni, "Kanon Masuda" v.b. temel astronomik görüşlerinde bu fikre dayanmıştır.

Ancak, Biruni kendisinin dünya hakkındaki görüşlerini Hindiye adlı çalışmasında dünya hakkındaki geniş kabul edile gelen bakış açılara şüphelerini belirtmiştir. Eserinde Batlamyus'un sistemine karşı gelen dünyanın hareketliliği hakkında tespitleri oluşmuştur. Bu meselelerle ilgili "Astronominin anahtarı" adlı kitabı, çeşitli sebeplere göre yayınlanmamıştır.

Ancak, Yer'in merkezde olduğu ve gök cisimlerinin de onun çevresinde düzenli olarak dolandıkları kabul edildiğinde, bazı gözlemleri, örneğin Ay ve Güneş'in Yer'e yaklaşıp uzaklaşmalarını, bazen hızlı, bazen yavaş hareket etmelerini açıklamak olanaksızdı. Bunun için Batlamyus Yer'i belli ölçüde merkezden kaydırmıştır. Klasik astronomide bu düzenek (*eksantrik*) dış merkezli düzenek olarak adlandırılır. Gezegenlerin gökyüzünde ilmek atmalarını, yani durmalarını ve geriye dönmelerini açıklamak için de, (*episikl*) taşıyıcı düzenek adı verilen başka bir düzenek daha kabul etmiştir. "Hindistan" adlı eserinde şöyle yazar: "Dünyanın sabitliği bu dönemin astronomik gerçeklerinden biridir, Ancak bu genel teori bazı şüpheleri oluşturmaktadır." Biruni'nin bu varsayımları, onun bilimsel düşüncesinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.

Biruni'nin dönemindeki önde gelen alimlerin hepsi dünyayı alemin merkezi olarak, mutlak sabit durumda olduğunu savuna gelmişlerdir. Biruni ise yermerkezli ve güneş merkezli sistemlerin uzayda fark edilen hareketliliğin geometrik ölçüler açısından her ikisinin de aynı olduğunu söylemiştir. Biruni'nin görüşünün değeri bu noktada ortaya çıkmaktadır. Biruni her ne kadar güneş merkezli görüşü tüm çıplaklığıyla ortaya koymasa da, "Hindiye" deki yer kürenin dönmekte-olabileceği hakkındaki görüşleri, yer merkezci yaklaşımı savunanların bazı argümanlarının bilimsel açıdan reddetmesi büyük başarıdır. Onun "Hindiye" sindeki bu görüşü Batlamyus'un öğretisini çürütürerek, Kopernik sisteminin oluşumunda en önemli aşamayı oluşturmuştur.

Biruni'nin güneş merkezli dünya anlayışına attığı bu büyük adım, Batlamyus sisteminin genel olarak reddedilmesi döneminde şaşırılacak derecede öngörü bilgeliği sergilemiştir. Kopernik'in güneş merkezli sisteminin temellendirilmesi, bilimde alemin tasviri konusunda devrim niteliği taşımıştır.

Eğer yukarıdaki konuyu dönüşüm sisteminin triad formasına uygulayacak olursak, şu sonuca ulaşırız:

Tez – ön teori olarak Batlamyus'un yer merkezli sistemidir; Antitez – teze karşı gelen ikinci bir teori olarak Biruni'nin Batlamyus'un bu görüşüne karşı gelmesidir. Bu durumda birinci teori ile ikinci teori arasındaki zıtlık çözümlenemez. Bu nedenle üçüncü bir teorinin oluşumu zorunludur. Sentez – Kopernik'in güneş merkezli sistemi ortaya çıkmaktadır.

Teori – 1: Eğer Batlamyus'un yer merkezli sistemi

Teori – 2: Biruni'nin öğretisi.

Teori – 3: Kopernik'in güneş merkezli sistemi

Bu oluşumdan hareketle bilgi edinmenin düzeni Teori-1, Teori-2, Teori-3 dizisinde oluşur. Bu durumda Teori – 2 (öğretiler, fikirler, varsayımlar) Teori-1'i yadsır. Teori-3 ise Teori – 2'yi yadsır ve bununla beraber Teori – 1'deki bazı fikirleri içerir. Böylece Batlamyus'un yer merkezli sisteminin esasında Biruni'nin öğretisi oluşur ve onu yadsır. Bilginin daha sonraki gelişmesinde Biruni'nin öğretisi alemin tasavvurunda tarihi

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

açından kısıtlı olduğu için, Kopernik'in teorisi onun teorisini yadsır. Bu durumda Kopernik'in teorisi yadsımının yadsınmasıdır. Başka bir deyişle Batlamyus ve Biruni'nin fikirleri Kopernik'in güneş merkezli sistemi tarafından birleştirilerek sentez aşaması gerçekleşmiş olur.

Biruni'nin bir çok önemli fikirlerinde biri de, uzay cisimlerinin hareketlerinin yörünge çizgisinin elips şeklinde olduğunu söylemesidir. Bu konu Biruni'nin İbni Sina ile yaptığı münakaşada geçmiştir. Bu görüşün bilimsel önemi çok büyüktür. Nitekim Kopernik da uzay cisimlerinin hareketlerinin yörünge çizgisinin daire şeklinde olduğunu savunmuştur. Uzay cisimlerinin yörüngedeki hareketinin elips şeklinde olduğu, ancak Kepler tarafından uzun bir zamandan sonra bilimsel açıdan ispatlanmıştır.

Biruni yer yüzü konusundaki öğretilerini ortaya koymada bir taraftan yunun biliminin yüksek başarılarından, özellikle Aristo'nun öğretilerini dayanak edindiyse, öbür taraftan doğu ülkelerinin bilimsel amaçla toplanan bilgilerini ve çeşitli seyahatlarda elde edilen malzemeleri kullanmıştır.

Biruni'nin geniş bilgisi ve felsefi düşünceleri, onun alemin genel tasvirini yapmakta büyük rol oynamıştır. O dönemin şartlarında bilimin o kadar çok dallarında bilgi sahibi olmasaydı, alemin yapısı hakkında genel bilimsel felsefi görüş ortaya çıkamazdı. Bu çok yönlü bilgi, Biruni'nin alem anlayışını felsefi genellemeye el vermiştir. Biruni'nin Aristocu düşünce konusundaki karşı fikirleri, geniş bir araştırmayı gerektirir. Biruni'nin alem konusundaki araştırmaları, onun sadece bir doğa bilimcisi değil, aynı zamanda döneminin büyük filozofu olduğunu gösterir.

Biruni kendisinin bilimsel ustalığı ve felsefi görüşleriyle bilimin gelişmesine büyük katkılar yapmıştır. Onun bir çok eserleri de bize kadar ulaşamamıştır.

Biruni'nin bilimsel mirasının Rönesans dönemi Avrupa alimlerine doğrudan etki yaptığını dair elimizde net bir delil bulunmasa bile, yukarıda değindiğimiz fikir ve düşünceleriyle bilimin sentetik ilerlemesindeki dönüşüm ilişkilerinin bir dönemini temin etmiştir dememize net bir dayanak vardır.

Bibliografya

Baller E.A. Sotsialniy progress i kulturnoye naslediye. – M., 1987

Gagel. Entsiklopediya filosofskih nauk. M., 1974-1977, T. 1-3.

Şaripov A.Beruni.- Taşkent., 1972

Sadikov H.Y. Beruni i ego raboti po astronomi i matematiçeskoy geografii. – Moskva, 1953.

Çaloyan V.K. Vostok – Zapad. – Moskva, 1979